

ДЕМОНСТРАТИВНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (на матеріалі драматичної поеми «Кассандра»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2 (32) 2014
УДК 81'37

Папіш В. Демонстративна мовна особистість Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми «Кассандра»); 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 31; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти дослідження психологічної акцентуації, схарактеризовано ознаки демонстративної особистості, проаналізовано різнорівневі мовні засоби вияву істероїдної акцентуації у драматичній поемі Лесі Українки «Кассандра»; простежено взаємозв'язок між персонажним дискурсом та автором твору.

Ключові слова: психолінгвістика, мовна особистість, концепт, істерія, демонстративна акцентуація.

Комплексне **психологічне** вивчення мовної особистості у науковій літературі поки що відсутнє. Донедавна у мовознавстві була панівною думка Ю.Караулова, який структуру мовної особистості зводить до з трьох основних рівнів: 1) вербально-семантичного, що передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень; 2) когнітивного, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які складаються у впорядковану, систематизовану картину світу певної мовної індивідуальності та відображають ієрархію її цінностей; 3) прагматичного, що включає цілі, мотиви, інтереси, настанови та інтенціональності [10]. Проте, як справедливо зауважує І.Голубовська, «наукові потреби сьогоденної лінгвістики висувають необхідність деякого коригування і доповнення класичної схеми» [6]. Ніби перегукуючись з нею, О.Каменська висловлює думку про наявність емоційного рівня мовної особистості, що включає її емоційну сферу та концепти, які репрезентують певну емоцію [12, с. 36-37]. На нашу думку, емоційний рівень можна вважати частиною психологічного рівня. Хай його ще окремо не виділяють вчені, але звернення до різних аспектів цієї проблеми таки свідчить про його існування. До таких аспектів належать, приміром, питання про інтровертивні та екстравертивні мовні особистості (М. Ляпон); акцентуовані мовні особистості (О.Бондаренко); питання гендерної лінгвістики (І.Морозова, Т.Космеда, Н.Карпенко, Т.Осіпова, Л.Салінович, О.Халіман); дослідження мови представників певних соціальних груп (О. Дев'ятайкін, В.Карасик, Т. Ларкіна, Р. Пауфошима, О. Сиротиніна); функціонування смислового поля, яке описується значеннями та особистісними смислами людини (Л.Засекіна, О.Леонтєв). Саме на психологічному рівні розглядаємо й питання психологічної акцентуації характеру, під яким більшість вчених розуміють надмірний вияв окремих рис характеру та їх поєднань, крайні варіанти норми. Дана стаття продовжує ряд

наших публікацій у руслі мовного психоаналізу [23], [24], [25], у яких уже детально проаналізовано стан вивчення проблеми у працях К.Юнга, Г.Винокура, К.Леонгарда, А.Личко та ін. Психологічну акцентуацію на матеріалі зарубіжної літератури вивчали В.Белянін, Є.Чалкова, Т.Прокоф'єва, І.Мазирка, Я.Бондаренко та ін. Українська література у цьому плані досліджена недостатньо, чим обумовлюємо **актуальність** нашої розвідки.

До творчості Лесі Українки ми уже зверталися у попередній нашій статті [25]. На основі лінгвістичного аналізу драматичної поеми «Одержима» виявили, що головній героїні твору притаманні риси **демонстративної (істероїдної)** особистості. Розширення джерельної бази дозволить поглибити висловлені раніше припущення про наявність такої акцентуації і в самій авторки. Матеріалом дослідження цієї розвідки є драматична поема Лесі Українки «Кассандра». **Мета** роботи – виявити приховану психологічну акцентуацію мовної особистості Лесі Українки на основі персонажного дискурсу обраного твору.

Сюжет «Кассандри» побудований на основі античних переказів про Троянську війну та доньку троянського царя, віщунку Кассандру, в пророцтва якої, однак, ніхто не вірить. Про цю віршовану трагедію написані ґрунтовні літературознавчі (О.Білецький, А.Гозенпуд, Л.Кочубей, В.Агеєва, Д.Козій, Н.Збровська, Я.Поліщук), менш відомі мовознавчі праці (В.Мержвинский), але немає спеціальних психолінгвістичних досліджень. У цьому і вбачаємо **новизну** нашої статті.

Щоб відшукати психологічне коріння творчості митця, не слід різко розмежовувати його біографію і творчість. Подібні міркування у свій час висловила і Г.Левченко [18, с.4]. Як відомо, Леся Українка не написала автобіографії. Але уважне прочитання її творів допоможуть доповнити психобіографію або принаймні одну із граней, яку іменуємо **демонстративною психологічною акцентуацією**. Як зауважують психологи, демонстративні особистості відзначаються неординарністю мислення, комунікативною активністю, красномовством, схильністю до фантазування, безмеж-

ним егоцентризмом, ненаситним жаданням постійної уваги оточення до себе. У конфліктах виступають активною стороною, систематично самі провокують конфлікти, володіють складними стратегіями активного захисту [7]. Майже всі особливості поведінки демонстративної особистості знаходять своє відображення в художніх тестах, які В.Белянін назвав «красивими» [2]. Навіть вподобана форма тексту може певною мірою свідчити про психотип автора. Заважаючи на те, що демонстративні особистості з дитинства наділені артистичними талантами, не дивно, що Леся Українка має чимало драматичних творів. Звернення ж до образу бунтівної Кассандри можна пов'язати зі становищем авторки як серед українського громадянства, так і в себе в родині. У листі до М. Павлика Леся Українка в квітні 1903 року писала: «Взагалі сей рік для мене критичний, я знов стою на роздоріжжі, як колись в дні першої молодості, багато приходиться рішати, міркувати і влагоджувати єдино власною думкою і силою, часто не тільки без жадної помочі, але ще й при чималій опозиції з боку тих, що, здавалось би, не повинні [31].

Сукупність лінгвістичних складників дозволяють «пізнати» в авторові істероїда. До прикладу, у «красивих» текстах часто описуються страждан-ня жінки [2, с.177], котра зазвичай має високе походження (усі виділення у тексті наші. – В.П.), що значною мірою виправдовує її норовливість і високомірність. Дочка троянського царя – Кассандра також страждає. Страждає, бо передчуває страшні речі: загибель Трої, руїну дому Пріама. Віщунка каже правду, але не таку, яку хочеться чути людям. Вони підозрюють, що Кассандра не пророкує нещастя, а сама їх притягує. Трагедія героїні в тому, що вона вже й сама боїться свого дару і сумнівається, бо не впевнена, чи її пророцтва залежать від подій, чи навпаки.

Демонстративні особистості схильні до мовленнєвої агресії, за допомогою якої не лише реалізують власні негативні емоції, але й демонструють критичне ставлення до адресата або навіть вищість над ним. В аналізованому творі агресію проявляють майже чи не всі персонажі, що на мовному рівні репрезентовано окличними та питальними реченнями, короткими афективними емоційними вигуками або дієсловами в наказовій формі. Приміром: «*Геть від мене, люта! Неправда то! неправда!*» (Гелена) (тут і далі у дужках подаємо імена персонажів, котрим належать репліки або дії. – В.П.) [29, с.14]; «*Геть, геть, зло віснице!*» [29, с.24], «*Проклін на тебе*» (Андромаха) [29, с.88]; «*Осліпніть ви, зловісні очі!*» [29, с.26], «*Гетьте! Гетьте!*» [29, с.38] (Кассандра), «*Та геть її женить, /зловісницю!*» (Голос з юрби) [29, с.66]; «*Мовчи, Кассандро!*» (Деїфоб) [29, с.65], «*Убить її*» (Третій голос) [29, с.66]; «*Убить! Убить!*» (Голоси з гурту) [29, с.68].

Про демонстративність мовної особистості свідчить також енергійна психодинаміка поведінки, котрою наділено багатьох персонажів. Відповідний лексичний матеріал зустрічаємо в авторських ремарках, приміром: *замахується на неї човником ткацьким* (Андромаха) [29, с.24]; *несамовито пручається, далі відкидається назад, знесилена боротьбою і розбита жахом* (Кассандра) [29, с.38]; *плече в долоні і гукає* (Деїфоб) [29, с.39]; *вбігає й несамовито кидається* (Андромаха) [29, с.64]; *якийсь молодик заміряється списом* [29, с.66]; *бере Кассандру за руку і потрясає* (Деїфоб) [29, с.71]; *напружено* (Кассандра) [29, с.74]; *раптом падає на коліна* (Сінон) [29, с.74]; *здрігається знов і неспокійно оглядається ; прискорює ходу і хутко зникає* (Паріс) [29, с.81].

У вербальній моделі демонстративних мовних особистостей далеко не останню роль відіграє «непомірний егоцентризм». Швейцарський і французький психолог Жан Піаже (1896-1980), автор 52 книг і 458 наукових статей, підкреслював, що за формою висловлювання егоцентрика можуть бути різні: повторення (ехолалія), монолог, колективний монолог, проте спільне в тому, що людина повідомляє про те, про що вона думає в даний момент, не цікавлячись тим, чи слухають його, яка точка зору співрозмовника [26]. В аналізованій драматичній поемі вияви егоцентризму можна вбачати у зловживанні займенника я. У мові різних персонажів ми виявили 270 його вживань; найбільше, звичайно, – у мовленні Кассандри. Наведемо лише кілька: *я бачу; я сказала; я бачила; я мушу бути; я завжди чую горе; я тільки знаю; я все те бачу; не буду я ні прясти, ані тка-ти; я палко прагну; я рабинею рабів/ не хочу бути! Не боюся я кари!.. Я під захистом святині! Я мовчати не вмію!* Висловлювання героїні *я бачила, я знала* повторюються десятки разів, незважаючи на те, що навколишній світ не хоче слухати її пророцтв. Демонстративний тип психологічної акцентуації «характеризується підвищеним рівнем потреби у соціальній увазі, прагненням до лідерства, прагненням влади та соціального визнання, розвитком комунікативних здібностей та вмій» [7]. Подібними рисами наділена не тільки Кассандра, але й Гелен. Його егоцентризм проявляється як в соціумі, де він відзначається здатністю активно пристосовуватись, так і в стосунках з Кассандрою, де вживання «я» тільки підсилює його подвійну, пристосованську, сутність: *я з правдою борюся; я правду бачу і борюся; словом тим я переміг тебе; я, фрігійський розум,..; я рівного собі не маю тут; я глухий для тебе*. У розмові з Кассандрою виявляє свій егоцентризм і Ономай, котрий насильно хоче на ній оженитися: *я тебе посватав; тебе за жінку я бажую; я чесно хочу/тебе від батька взяти*. Про зловживання письменницею займенником я дослідники звертали увагу ще за її життя і, звичайно ж, пов'язували з її психотипом авторки. Але

сама Леся виступала проти такого спрощеного варіанту біографізму. У листі до О.Маковея від 9 червня 1893 року вона писала: «Я думаю, що самий метод критики ad hominem неналежний, хоч його й признають новітні французькі критики. Справді, не слід уважати кожної ліричної поезійки за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезіях займенник я вживається тільки для більшої виразності. Звичайно, що се не завжди так є, але треба пам'ятати, що так буває» [28, с. 154]. Справедливість таких думок свідчить і текст «Кассандри». Уживання займенника «я» не завжди вказує про егоцентризм персонажа чи самої авторки. Функція «я» може бути й експресивною, супровідною, ритмомелодійною, та найчастіше – характеристичною, наприклад: *я бранкою нещасною жила* (Гелена); *я вчиню слухняно! Я образив/тебе, царівно?* (Агамемнон); *щаслива я! я з брами бачу; я не винна; я вразила; я забула; я тобі ворожа; я боюсь* (Поліксена); *я... не звик даремне марнувати мову; я не сподівався; старий я для розвідок* (Деїфоб).

Однією з примітних ознак відображення в художньому тексті акцентуєваних рис характеру є експресивний потенціал колірних лексем. На думку П.Яньшина, «існують стійкі стильові особливості колірного сприйняття, пов'язані зі стійкими психологічними характеристиками суб'єкта» [30]. За спостереженнями В.Беляніна, люди з демонстративною акцентуацією найчастіше полюбують яскраву кольорову гаму, зокрема кольори білий, золотий, срібний і червоний. Знаходимо їх і на сторінках аналізованого твору: *багряна хвиля* [29, с.13]; *золота кужілка, пурпурна вовна, червона нитка* [29, с.14]; *біле убрання, червоні стрічки, червоні квітки з гранати* [29, с.15]; *яснокудрий бог* [29, с.16]; *золота гадючка* [29, с.16]; *золотий гребінець* [29, с.17]; *червоний* [від крові] *шлюб, білий плат* [29, с.21]; *небо починає червоніти, біле око* [29, с.36]; *святочна біла одежа, біла посріблена патерця, срібна діадема* [29,

с.64]; *багряна хмара* [29, с.75]; *червоний шличок* [29, с.76]; *дружинионька золотокудра, сніжно-біле чоло* [29, с.78]; *пурпурна тканина* [29, с.92].

Зіставляючи образ Кассандри з біографічними фактами Лесі Українки, можна виявити цілу низку аналогій. «*Я певне хвора*», – промовляє Кассандра [29, с.18]. «Хірургія заїдає мою музу», – пише Леся [цит. за: 18, с. 286]. Кассандра готова віддати життя за Трою – Леся Українка вмерти на барикадах [цит. за: 18, с. 286]. Обоє – героїня та авторка – наділені неабияким почуттям гумору. Знижені кореляти у мові Кассандри (*сліпий побитих на сторожу ставить* [29, с.66]; *єдине око – й те більмом зайшло* [29, 67]; *німий глухого буде вартувати* [29,68]; *хіба гієна винна,що смертю й розпадом житись мусить* [27, с.70]) можна зіставити з рядками листа Лесі Українки «...то ще побачимо, чий чорт старший буде, чи мій, чи того туберкульозного бацила» [цит.за:18, с.290]. Для обох них характерне героїчне протистояння оточенню. «*Вона з братами – як вогонь з водою*» (про Кассандру) [29, с.76] – і натягнуті стосунки Лесі з матір'ю [18]. Обидві борються проти ущемлення свободи (Кассандра: «*Я рабинею рабів не хочу бути*» – Леся Українка: «я найменшої тіні моральної тиранії з боку моїх приятелів не зношу [цит. за: 18, 279]). І такі паралелі можна б продовжувати...

Отже, художній твір може нести приховану інформацію про психологічну акцентуацію. Головна героїня однойменної поеми Кассандра наділена рисами істероїдної (демонстративної) акцентуації. Враховуючи наявність такої ж акцентуації в персонажному дискурсі поеми «Одержима», дослідженої нами раніше, та зіставлення мовного матеріалу з деякими фактами біографії авторки дозволяють представити Лесю Українку як акцентуєвану демонстративну мовну особистість. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в поглибленні мовного психоаналізу на матеріалі творів української художньої літератури.

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть: Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В.Агеєва. – К., 1999. – 264 с.
2. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики / Валерий Белянин. – М.: Тривола, 2000 – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml
3. Білецький О. Антична драма Лесі Українки («Кассандра») / О.Білецький // Білецький О. Вибрані праці: В 2 т.- К., 1996. – Т. 2.– С.356-389.
4. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Я.О. Бондаренко. – К., 2002. — 19 с.
5. Головин С.Ю. Словарь практического психолога (около 2000 терминов). – 1998. – 663 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.koob.ru/golovin_s_u/slovar_prakticheskogo_psychologa
6. Голубовська І. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_
7. Демонстративний тип психологічної акцентуації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/17910211/psihologiya/>

8. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту: Монографія. /Л.В.Засекіна – Острого: Вид-во нац. ун-ту „Острозька академія”, 2005. – 370 с.
9. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есей / Ніла Зборовська. – Тернопіль: Джура, 2002. – 228 с.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263с.
11. Козій Д. Концепція пророчиці Кассандри / Д.Козій // Козій Д. Глибинний етос. Нариси з літератури і філософії. Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1984. – С. 164-177.
12. Каменская О.Л. Языковая личность и речевая доминанта / О.Л.Каменская // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы Международной научной конференции. 7-9 октября 1997г. В трех частях. – Ч. 2. – Минск: МГЛУ, 1997. – С. 36-37.
13. Кочубей Л. Драматична поема Лесі Українки “Кассандра” та її місце в ідейно-естетичній боротьбі в українській літературі початку XX століття: Автореф. дис... канд. філол. наук / Л.Кочубей – К., 1968 – 23с.
14. Красных В.В. Структура коммуникации в свете лингво-когнитивного подхода (коммуникативный акт, дискурс, текст): Автореф. дисс. ... докт. филол. наук / Красных В.В. – М.: МГУ, 1999 – 35 с.
15. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – Киев, 1981. – 321 с.
16. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев – М.: Смысл, 2005. – 288 с.
17. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения / Под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др. / А.Н. Леонтьев – В 2-х томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – 391 с.
18. Левченко Г.Д. Міф проти історії. Семіосфера лірики Лесі Українки / Г.Д.Левченко. – К. : Академ-видав, 2013. – 327 с.
19. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова / А.Є.Личко. — М.: Изд-во МГУ, 1982 – С.288-318.
20. Ляпон М.В. Языковая личность: поиск доминанты / М.В.Ляпон // Язык – система. Язык – текст. Язык– способность. Сб. статей / Институт русского языка РАН. – М., 1995. – С. 260–276.
21. Мазирка И.О. Психолингвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы. Автореферат дисс....докт. филол. наук / И.О.Мазирка. – Москва 2008.– 38с.
22. Мерзвинский В.В. Художня сила імені: ономапоетичний аналіз драми Лесі Українки “Кассандра” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=4519
23. Папіш В. Істероїдна акцентуація в художньому тексті (на матеріалі творів П.Куліша) /Віталія Папіш // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск. 10. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013 – С. 200-206.
24. Папіш В. Гіпертимна акцентуація характеру в персонажному дискурсі В.Винниченка (на матеріалі новели «Момент») / Віталія Папіш // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія літературознавство. За ред. М.П.Ткачука. – Вип. 39. – Тернопіль: НТПУ ім. В.Гнатюка, 2014. – С.153-157.
25. Папіш В. Самопрезентація демонстративної мовної особистості у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима» /Віталія Папіш // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Вип.48. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – С. 102 – 105.
26. Піаже Ж. Мова і мислення дитини. – СПб., 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/osnovnyie-napravleniya-issledovaniy-24430.html>.
27. Поліщук Я. Відлуння античного міфу загибелі (“Кассандра” Лесі Українки) / Я.Поліщук // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 18-27.
28. Прокофьева Т.В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук / Т.В. Прокофьева – М., 2009. – 69 с.
29. Українка Леся. Листи (1876-1897) / Леся Українка // Зібрання творів: у 12 т. – К.: Наук. Думка, 1978. – Т.10.– 694 с.
30. Українка Леся. Кассандра / Леся Українка // Українка Леся. Збір. творів: у 10 т.– К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – Т. 4. – 336 с.
31. Яньшин П. В. Семантика цвета, Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nagual.at.ua/publ/flash_animacija/psikhologija_i_psikhozemantika_cveta/2-1-0-74
32. <http://www.oblosvita.kiev.ua/4971/dramatichna-poema-kassandra/>

Віталія Папиш

**ДЕМОНСТРАТИВНАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ЛЕСИ УКРАИНКИ
(на материале драмматической поэмы «Кассандра»)**

Аннотация. В статье рассмотрены основные аспекты исследования психологической акцентуации, охарактеризованы признаки демонстративной личности, проанализированы разноуровневые языковые средства проявления истероидной акцентуации в драматической поэме Леси Украинки «Кассандра»; прослежена взаимосвязь между персонажным дискурсом и автором произведения.

Ключевые слова: психолингвистика, языковая личность, концепт, истерия, демонстративная акцентуация.

Vitalya Papish

**DEMONSTRATIVE LINGUISTIC PERSONALITY OF LESYA UKRAINIAN
(on the basis of dramatic poem of «Kassandra»)**

Annotation. In the given article the main aspects of research of psychological accentuation are considered, the peculiarities of demonstrative personality are characterized, multilevel linguistic means of expression of hysteroid accentuation in the dramatic poem by Lesya Ukrainka " Kassandra " are analysed ; the relationship between the discourse of character and the author of the work is observed.

Keywords: psycholinguistics, language personality, concept, hysteria, demonstrative accentuation.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2014 р.

Папиш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «УжНУ».